

خلاصه مرجع شناسی شناخت خدمات و کتاب های مرجع نورالله مرادی

فصل اول:

وظیفه و عملکرد کتابدار مرجع ایجاد ارتباط بین تولید کننده اطلاع و مصرف کننده اطلاع است. از این رو کتابدار مرجع بیشتر با محتوا و اطلاعات مندرج منابع کتابخانه سروکار دارد تا با شکل (فرم) منابع.

کتابخانه را از نظر تشکیلات سازمانی و وظایف می-توان به چهاربخش قسمت کنیم:

بخش گزینش و گردآوری منابع

بخش فهرست نویسی، رده-بندی و نمایه-سازی

بخش مرجع

بخش امانت و پیگیری

خدمات مرجع “reference service” این مفهوم به قول روتشتاین بعد از سال ۱۸۷۵ متداول شده است”
کنس می-گوید: خدمات مرجع کاری است که کتابدار مرجع انجام می-دهد.

جیمز وایر نخستین کسی است که کوشید تا نظریه خدمات مرجع را بیان کند. کتاب وایر با عنوان کار مرجع در سال ۱۹۳۰ منتشر شد. او سه نظریه برای خدمات مرجع معرفی می-نماید:

نظریه محافظه-کارانه conservative

نظریه میانه-رو moderate

نظریه لیبرالی liberal

نظریه محافظه-کارانه بر این فرض متکی است که کمک فردی احتمالی به مراجعه کنندگان نباید بیش از اندازه و حد کفایت باشد. کار کتابدار مرجع به ارائه خدمات برای پاسخگویی به سوالات مرجع معمولی که نیاز به استفاده از منابع مرجع فوری دارند محدود می شود.

در مقابل نظریه محافظه-کارانه، نظریه لیبرالی مرجع قرار دارد. در این نظریه، کتابدار مرجع موظف است حداکثر کمک و یاری را به مراجعه کننده بنماید.

در دهه ۱۹۴۰ رانگاناتان، ویرایش نخست کتاب خدمات مرجع و کتابشناسی را منتشر کرد. به نظر رانگاناتان خدمات مرجع کارکرد نهایی و غایی هر کتابخانه است، بدون آنکه کوچک یا بزرگ بودن کتابخانه متاثر باشد.

ساموئل روتشتاین از صاحب نظران مرجع سه نظریه را برای خدمات مرجع ارائه می دهد:

نظریه حداقل: در صورت ناتوانی کتابدار مرجع و ترس از مراجعه کننده

نظریه نظریه حداکثر: در صورت توانایی کتابدار مرجع و داشتن اعتماد بر خود

نظریه حد متوسط (بر پایه مفهوم مصلحت)

کتس، چهار عامل ثابت را در خدمات مرجع قابل ذکر می-داند:

هدف: هدف از خدمات مرجع کمک به مراجعه کننده برای دستیابی به اطلاعات یا بهتر بگوییم اطلاعات بخصوص است چه محدود و چه گسترده.

عملکرد: عملکرد خدمات مرجع یعنی نشان دادن محل پاسخ به مراجعه کننده.

استفاده کننده: استفاده کننده برای سوالی که می کند، می تواند دلایل زیادی داشته باشد، ولی احتمالاً باید به کاری توجه داشت که او با داده هایی که کتابدار مرجع برایش گردآوری می کند خواهد کرد.

کتابدار: استفاده از مجموعه و منابعی که به خوبی سازمان یافته است، پایگاه کتابدار را به عنوان یک عامل فعال و مؤثر روشن می نماید.

خدمات مرجع به عوامل زیر بستگی دارد:

شرایط جامعه، ۲ ستهای جامعه، ۳ انواع مراجعه کنندگان، ۴ نوع و اندازه کتابخانه، ۵ منابع کتابخانه، ۶ فلسفه کتابدار، با در نظر گرفتن سازمان و مدیریت کتابخانه.

خدمات مرجع: ۱ خدمات مرجع پایه، ۲ خدماتی که عموماً ارائه می شود، ۳ خدماتی که گاه به گاه اجرا می شود.

پاره ای متخصصان به پیروی از انجمن کتابداران آمریکا، خدمات مرجع را به دو گروه بزرگ تقسیم می کنند:

خدمات مرجع مستقیم: خدمات اطلاعاتی - راهنمای استفاده از کتابخانه

خدمات مرجع غیر مستقیم: گزینش مواد - دستیابی به مواد- ارزیابی مرجع
اصطلاح دهکده جهانی از مارشال مک لوهان جامعه شناس کانادایی است.

فرآیند مرجع : **reference process** آلن ریز فرایند مرجع را ترکیبی می-داند از یک عمل متقابل پیچیده،
بین سوال کننده، کتابدار مرجع و منابع مرجعی که نه فقط مستلزم آشنایی و شناسایی منابع مرجع است، بلکه با
متغیرهای روانشناختی، جامعه شناختی و محیطی نیز سروکار دارد.

سوال مرجع: مهمترین بخش مرجع را آگاهی یافتن کتابدار مرجع از نیاز مراجعه کننده به اطلاعات تشکیل
می-دهد که در قالب سوال مطرح می-شود. مارگریت هات چنینز سوال مرجع را درخواستی می-داند که
مراجعه-کننده کتابخانه برای کسب اطلاعاتی در زمینه خاص درکی به کتابدار مرجع می دهد.

سوالات مرجع ۴ دسته هستند:

سوالات راهنما: **direction question** که مراجعه-کننده درباره موضوعی که از آن اطلاع دارد و آن را
می-شناسد، راهنمایی می-خواهد.

ارجاع آماده: **ready question** سوالاتی هستند که کتابدار مرجع می-تواند به سهولت در یک یا دو منبع
پاسخ آنها را پیدا کند.

تجسس ویژه **specific search** یا درخواست های کتابشناختی **bibliographic inquiry**

پژوهش **research**

سوالات راهنما و ارجاع آماده را می-توان بازیابی داده-ها **data retrieval** و سوالات تجسس ویژه و پژوهش را می-توان بازیابی مدارک **document retrieval** خواند.

مصاحبه ارجاعی **reference interview** از دو جزء تشکیل شده:

ایجاد رابطه فکری با مراجعه کننده و درک این که وی واقعاً چه چیزی نیاز دارد؛

استراتژی تجسس و این که چگونه می توان به پاسخ دست یافت.

مرحله اول: طرح سوال مرحله دوم: پاسخ فوری و بدون تأمل مرحله سوم: رفع ابهام و روشن کردن سوال بر

حسب نیاز مراجعه کننده مرحله چهارم: تجزیه و تحلیل سوال مرحله پنجم: تهیه صورتی از منابع مرحله

ششم: تجسس برای یافتن اطلاعات مرحله هفتم: ارائه اطلاعات و پاسخ

در کار تجسس منابع باید به چند نکته توجه داشت:

شکل مدرک ، ۲ موضوع مدرک ، ۳ عامل زمان ، ۴ عامل زبان ، ۵ عامل دستیابی به مدرک

فرآیند ارتباط از قول چارلز بانج:

انطباق نیازهای واقعی مراجعه-کننده با درک کتابدار از سوال؛

تجزیه و تحلیل و رده-بندی سوال از زوایای گوناگون، به جهت یافتن شیوه تجسس؛

برگرداندن سوال به اصطلاحات در سیستم خدمات مرجع؛

تصمیم-گیری-های گوناگون در ارتباط با تجسس؛ و
ارزیابی اطلاعات، از نظر مراجعه کننده و نیازهای او.

تهیه پاسخ یک سوال مرجع بیش از هر چیز به ارتباط و ترجمه بستگی دارد، یعنی ارتباط کتابدار با مردم و ترجمه و برگرداندن سوال-های آنها به اصطلاحاتی که در منابع گوناگون مرجع یافت می-شود.

منابع اطلاعاتی:

منابع دسته اول که به آنها منابع ردیف اول هم می-گویند، عبارتند از منابع مرجعی که مستقیماً پاسخ سوال مراجعه کننده را در اختیار او قرار می-دهند؛

منابع دسته دوم یا منابع ردیف دوم به منابعی گفته می-شود که به جای پاسخگویی مستقیم به سوال، مراجعه-کننده را به منابع در آن موضوع ارجاع می-دهند.

منابع اطلاعاتی دست اول که منظور یافته-ها و اطلاعاتی هستند که پژوهشگر در پایان پژوهش و تحقیق آزمایشگاهی خود به آن دست یافته، یا گفته-ها و اطلاعات کسی است که در یک واقعه و جریان اجتماعی، سیاسی یا فرهنگی شخصاً ناظر آن بوده است. منابع مرجعی که امکان دستیابی به این آثار را فراهم می-آورند، عبارتند از نمایه-ها، کتابشناسی-ها و فهرست-ها.

منابع اطلاعات دست دوم منابعی هستند که به قصد و هدف خاصی، با گزینش، جرح و تعدیل و محک زدن منابع اطلاعاتی دست اول تهیه و تالیف شده-اند.

اثر مرجع باید معتبر و از صحت و سقم برخوردار باشد. در این مورد می-توان بر اعتبار ناشر، نویسنده، گردآورنده و ویراستار تکیه کرد. روزآمد بودن کتاب-های مرجع نکته مهم دیگری در ارزیابی منابع مرجع است. دامنه و گستره کتاب مرجع بایستی کاملاً روشن باشد. اثر مرجع باید به گونه-ای تنظیم و مرتب شده باشد که کتابدار و حتی مراجعه-کننده کتابخانه بتواند به راحتی از آن استفاده کند. چاپ و صحافی بایستی به دقت بررسی شود.

روش سریع برای ارزیابی یک کتاب مرجع، در پاسخگویی آن است. خواندن مقدمه کتاب مرجع نیز می-تواند به کتابدار در ارزیابی آن کمک کند. مقایسه اثر مرجع جدید با یک کتاب مرجع دیگر در همان زمینه یا موضوعی نزدیک به آن نیز مؤثر است.

فصل دوم: کتاب-شناسی-ها

برگه-دان کتابخانه، در واقع نوعی کتابشناسی است که بر حسب نام نویسنده، عنوان کتاب یا موضوع آن مرتب شده است. کتابشناسی را می-توان به بیان ساده، سیاهه یا صورتی از نام و مشخصات مواد کتابی یا غیرکتابی که به روش خاص تنظیم شده باشد، بی آنکه مجموعه-ی کتابخانه-ی خاصی مورد نظر باشد، تعریف کرد.

کتابشناسی به عنوان علم به معرفتی اطلاق می-شود که موضوع بحث آن همه جنبه-های کیفی و کمی کتاب است. میان کتابشناسی [۱] و فهرست [۲] تفاوت است. فهرست که نوعی کتابشناسی است سیاهه-ای از نام و مشخصات مواد کتابی یا غیرکتابی مجموعه یک یا چند کتابخانه است، در حالی که کتابشناسی مجموعه کتابخانه خاصی را مد نظر ندارد.

قدیمی-ترین کتابشناسی، فهرست کتابخانه آشور بانی پال در نینوا بوده است. نخستین فهرست موضوعی، فهرست کتابخانه اسکندریه در سده سوم پیش از میلاد است. در غرب نخستین کتابشناسی توسط جالینوس، پزشک یونانی، سده دوم میلاد با عنوان کتاب کتاب-های من تهیه شد. یوهانس تریتایم در سال ۱۴۹۴ کتاب نویسندگان کلیسایی را تحریر کرد که یکهزار نویسنده و آثار آنان را آورد. کنراد فن گسندر، طبیعی-دان زوریخی (سوئیس) در سال ۱۵۴۵ کتابشناسی جهانی را منتشر کرد. در سال ۱۵۴۸ جان بیل کتابنامه-ای متضمن آثار نویسندگان انگلیسی را انتشار داد که می-توان آن را نخستین کتابشناسی ملی به حساب آورد.

در سال ۳۷۷ ه.ق ابوالفرج ابن اسحاق بن یعقوب الندیم بغدادی معروف به ابن-ندیم از وارقان بغداد کتابنامه-ای با نام الفهرست به عربی تدوین کرد که از قدیمی-ترین کتابشناسی-های جهان اسلام است. این کتاب ترتیب موضوعی دارد و ذیل هر موضوع نام مؤلفان و آثارشان آمده است. الفهرست به ده مقاله تقسیم شده است. ترجمه فارسی الفهرست در سال ۱۳۴۳ ه.ش به همت محمدرضا تجدد به انجام رسید.

در سده یازدهم هجری مصطفی بن عبدالله مشهور به حاجی خلیفه و ملقب به کاتب چلبی کتاب کشف الظنون عن اسامی الکتب و الفنون را منتشر کرد که کتابی است حاوی اسامی کتاب های اسلامی که نزدیک ۱۵ هزار کتاب و ۹۵۰۰ مؤلف را در بر دارد. کشف الظنون را گوستاو فلوگل به لاتین ترجمه کرد. ایضاح المکنون فی الذیل علی کشف الظنون در سال ۱۳۳۰ ه.ق توسط اسماعیل پاشا بن محمد حسین البابانی مشهور به بغدادی تهیه شده که حاوی ۱۵ هزار کتابی است که یا در کشف الظنون نیامده یا بعد از آن تالیف شده است. تالیف مهم دیگر اسماعیل پاشا هدیه العارفین است که در زمینه کتابشناسی و به ترتیب اسامی مولفین می-باشد.

فهرست کتب الشیعه یا فهرست الطوسی تالیف شیخ طوسی و ذیل آن به نام فهرست شیخ منتجب الدین است. کتاب مرآه الکتب، تالیف میرزا علی آقا ثقه الاسلام تبریزی که حاوی آثار و تالیفات علمای شیعه است. مهمترین

کتابشناسی اسلامی عصر ما الذریعه الی تصانیف الشیعه تالیف شیخ آقا بزرگ طهرانی است. این کتاب در ۲۶ جلد به چاپ رسیده و حدود ۵۰ هزار جلد کتاب را در بر

می-گیرد. این کتاب به ترتیب الفبایی عنوان تنظیم شده است و دارای نمایه نام مؤلفان است. در فرهنگ اسلامی تقریباً همه کتابشناسی-ها به ترتیب عنوان کتاب-ها مرتب شده-اند و این سنت رایج در مشرق زمین بوده است.

فهرست کتابهای چاپی فارسی اثر خان بابا مشار نیز بر اساس عنوان کتاب تنظیم شده است. این کتاب یک کتابشناسی گذشته-نگر است. جلد اول این کتاب در سال ۱۳۳۷ توسط بنگاه ترجمه و نشر کتاب منتشر شد. ایراد اساسی این کتابشناسی فقدان یک نمایه عام است. کتابشناسی دیگری که به همت مشار تدوین شد، فهرست کتاب-های چاپی عربی ایران از آغاز چاپ تاکنون بود.

کتابشناسی به معنای وسیع آن، تحقیق در همه جنبه-های مادی و معنوی کتاب-ها را در بر می-گیرد. کتابشناسی-ها را از دیدگاه-های زیر می-توان تقسیم-بندی کرد:

از نظر هدف: مطالعه کتاب به عنوان یک عینیت مادی که هدف توصیف و شناسایی دقیق و صحیح است مانند کتابشناسی تحلیلی یا انتقادی؛ کتابشناسی متنی که به مقایسه و تطبیق متون و تغییرات آنها در ویرایش-ها و چاپهای مختلف می-پردازد؛ کتابشناسی تاریخی که تاریخ و محل نشر هر اثر را معین می-کند؛ و کتابشناسی توصیفی که مشخصات نسخه اصلی و تغییرات آن در ویرایش-های معین است. مطالعه کتاب به عنوان یک عینیت ذهنی که هدف تنظیم اطلاعات حاصله از هر کتاب در یک ترتیبی منطقی و مفید است مانند کتابشناسی تنظیمی یا شمارشی که تهیه و تدوین سیاهه-ای از کتاب-هاست.

از نظر محدوده جغرافیایی: کتابشناسی جهانی مانند طرح ایفلا با عنوان کنترل کتابشناختی جهانی؛ کتابشناسی منطقه ای؛ کتابشناسی ملی: در سال ۱۳۳۳ ایرج افشار جزوه-ای را با نام کتابشناسی ایران تهیه و تنظیم کرد که به پیوست فرهنگ ایران زمین منتشر شد و در سال-های بعد به نام کتاب-های ایران و از طرف انجمن کتاب منتشر

شد. این کتابشناسی اولین کتابشناسی ملی ایران بود و بر اساس دیویی تنظیم شده بود. افشار در همکرد دهساله آن را با نام کتابشناسی دهساله ایران از سال ۱۳۳۳ تا ۱۳۴۲ با همکاری حسین بنی آدم منتشر کرد.

از نظر موضوعی: کتابشناسی از نظر موضوعی به دو گروه عمومی و اختصاصی تقسیم می-شود. کتابنامه علوم ایران از غلامحسین صدری افشار یک کتابشناسی موضوعی است. فهرست انتشارات دانشگاه-ها و موسسات آموزش عالی از پرویز ورجاند یک کتابشناسی سازمانی است. مثالی دیگر کتابنامه مولوی از ماندانا صدیق بهزادی است.

از نظر زمانی: کتابشناسی-ها از نظر زمانی به دو گروه جاری و گذشته نگر تقسیم می-شوند. کتابنامه وزارت ارشاد و فرهنگ اسلامی یک کتابشناسی جاری است. برنامه-های آتی ناشران آمریکایی [۳] و ویکلی رکورد [۴] از کتابشناسی های جاری آمریکا می-باشند. منبع ماهانه دیگر از انتشارات جاری سی بی آی [۵] است که توسط شرکت انتشاراتی ویلسون منتشر می-شود. فهرست کتاب-های چاپی فارسی خانبابا مشار، کتابشناسی دهساله ایران و الذریعه الی تصانیف الشیعه از کتابشناسی-های گذشته-نگر می-باشد. کتابشناسی گذشته-نگر برای نشریات آمریکایی عبارتست از **books in print** که حاوی کتابهای موجود در بازار است.

از نظر شمول: به دو گروه کتابشناسی جامع و کتابشناسی برگزیده تقسیم می-شود.

از نظر اطلاعات کتابشناختی: به گزارمانی (با یادداشت) و غیرگزارمانی (بدون یادداشت) تقسیم می-شود.

از نظر شکل کتابشناختی به موارد زیر تقسیم می-شود:

- کتابنامه: که صورت و سیاهه-ای از مشخصات کتاب-های چاپی است. مانند کتابنامه مولوی از ماندانا

صدیق بهزادی و کتابنامه کتابداری از شیرین تعاون

- مقاله-نامه: که سیاهه-ای از مشخصات مقاله-های منتشر شده در نشریات ادواری است. مانند فهرست

مقالات فارسی که به همت ایرج افشار منتشر شد.

- کتابشناسی: صورتی که مشخصات مقالات و کتاب-ها یکجا گردآوری شده مانند کتابشناسی موسیقی از

ویدا مشایخی یا کتابشناسی امپریالیسم از منصوره کاویانی

- کتابنامه کتابشناسی ها: مانند فهرست کتابشناسی-های ایران از ایرج افشار.

از نظر شیوه تنظیم: به الفبایی؛ فرهنگی؛ رده-ای؛ و تقویمی تقسیم می-شود.

فهرست و فهرستگان

فهرست سیاهه-ی منظمی است که قسمتی و یا تمام مجموعه-ی یک کتابخانه را در بر می-گیرد. مانند فهرست کتب کتابخانه آستان قدس رضوی و فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی.

مجموعه چند فهرست کتابخانه را در یک نظم معین و واحد فهرستگان می-نامند. به کمک فهرستگان افراد از جا و محل همه یا پاره-ای از مواد موجود در کتابخانه اطلاع حاصل می-کنند. مانند فهرستگان مجله-های کتابداری دکوماناسیون مرکز خدمات کتابداری و مرکز مدارک علمی در سال ۱۳۵۱

فهرستگان کاربردهای زیادی دارد: تعیین محل کتاب، حکم یک کتابشناسی کامل و اسامی نویسندگان را دارد، فهرستگان مشتمل است بر جزییات کامل هر کتاب به علاوه شماره رده-بندی و سرعنوان-های موضوعی، از نظر کار انتخاب و تهیه کتاب کمک-دهنده است و موجب تفاهم و همکاری بیشتر میان کتابخانه-ها و کتابداران می-شود.

نخستین فهرستگان را کتابخانه کنگره آمریکا با عنوان فهرستگان ملی آمریکا از سال ۱۹۵۶ منتشر کرد. مرکز خدمات کتابداری که در سال ۱۳۴۷ تاسیس شد در سال ۱۳۵۱ اولین جلد فهرستگان ملی ایران را در سه گروه مجزا منتشر کرد.

ارزیابی کتابشناسی-ها

کتابشناسی-ها را از موارد مختلف زیر مورد بررسی قرار می-دهند:

دامنه: کتابشناسی جامع است یا گزیده؟ تعداد مدخل؟ هدف؟ قواعد و اصول گزینش؟

اعتبار: اعتبار تهیه کننده و ویراستار و ناشر؟

تنظیم: آیا از سرعنوان-های موضوعی معتبر استفاده شده است؟ ارجاعات لازم را داراست؟

طبیعت مدخلها: آیا عناصر مهم کتابشناختی را شامل می-شود؟ بهای کتاب معین شده؟

وسایل کمکی برای بازیابی اطلاعات: آیا نمایه دارد؟

فاصله انتشار و شماره-های درهمکرد.

شکل: وضعیت ظاهری و صفحه-آرایی چگونه است؟ کاغذ و صحافی؟

ارتباط با کتابشناسی-های موجود؟

فصل سوم: دایره المعارف-ها

در بخش مرجع کتابخانه-ها، هیچ یک از کتابهای مرجع به اندازه دایره-المعارف کاربرد ندارد. نخستین دایره-المعارف چینی آینه امپراطور بوده که در سال ۲۰۲ میلادی به دستور خاقان وقت چین تدوین شد. پاره-ای از متخصصان کتاب تاریخ طبیعی پلینی مهین را به جهت روش گردآوری آن، نخستین دایره المعارف جهان شمرده-اند. این دایره-المعارف در ۳۷ جلد و ۲۴۹۳ فصل و به شکل رده-ای تنظیم شده است.

راهبه-ای به نام هراد نخستین زنی است که در سده دوازدهم میلادی دست به تهیه و تدوین یک دایره-المعارف زد. مشهورترین دایره-المعارف قرون وسطی همراه الکبیر یا آینه بزرگ (آینه جهان) اثر ونسان بووه معلم لویی نهم و پسرانش بود که شامل ده هزار فصل تحت عنوان اصلی طبیعیات، اصول و عقاید و تاریخ بود که در سال ۱۲۴۴ به اتمام رسید. در سال ۱۴۶۰ کاکستون دایره-المعارف آینه جهان را به انگلیسی ترجمه کرد. در اوایل سده پانزدهم بزرگترین دایره-المعارفی که تا کنون تدوین شده یعنی یونگ لوتاسین به معنی دستنامه بزرگ تدوین شد.

دایره-المعارف به معنای امروزی آن، از سده هجدهم آغاز شد. ویرایش دوم دانشنامه چمبرز را یک انگلیسی مقیم فرانسه به نام جان میلز به فرانسه ترجمه کرد. این دایره-المعارف به دایره-المعارف فرانسوی شهرت دارد. دانشمندانی چون ولتر، روسو، کندیلاک، دآلامبر، منتسکیو، تورگو، اولباک، مارمونتل و ... که به اصحاب دایره-المعارف مشهورند در انتشار این اثر همکاری کرده-اند. از مهمترین دایره-المعارف-های معاصر باید از دایره-المعارف بریتانیکا نام برد. نخستین ویرایش آن در سال ۱۷۶۸-۱۷۷۱ به همت آندریویل، کالن مک فارکوهر و ویلیام سملی تدوین و منتشر شد. ویرایش نهم (۱۸۸۹) و ویرایش یازدهم (۱۹۱۱-۱۹۱۰) که معروف-تر بود به عنوان ویرایش محققان شهرت داشت. ویرایش پانزدهم، با طرحی نو منتشر شد که ۱۷ سال کار با ۳۲ میلیون دلار خرج شد. طرح جدید باید سه نیاز مشخص استفاده-کنندگان را به نحو مؤثرتری برآورد: ۱، کسب حقیقت یا حقایق با سرعت و سهولت؛ ۲، کشف معانی این حقایق؛ ۳، تجدید نظر در تمامی زمینه-های یادگیری. راه حل این مشکل را مور تیموآدلر نویسنده و ویرایشگر بریتانیکا ارائه داد. وی

دایره-المعارف را به سه بخش مستقل تقسیم کرد: ۱ پروپدیا: خلاصه تک جلدی از تمامی دانش بشر که به عنوان استخوان-بندی و راهنمای مطالب بیست و نه جلد دیگر به کار می-رود؛ ۲ ماکروپدیا و ۳ میکروپدیا.

از دیگر دایره-المعارف-های انگلیسی زبان قرن حاضر دایره-المعارف آمریکانا است. نخستین ویرایش آن بر اساس ویرایش هفتم دایره-المعارف بروکهاوس تدوین شده است. دایره-المعارف آمریکانا بیشتر بر تاریخ و جغرافیای آمریکا و زندگی‌نامه آمریکاییان تاکید دارد. آمریکانا عامه پسند است ولی بریتانیکا به کار متخصصان می-خورد.

همتای دایره-المعارف بریتانیکا در فرانسه، دایره-المعارف بزرگ لاروس است. معروف-ترین دایره المعارف آلمانی بروکهاوس است که مقالات کوتاه با تصاویر زیاد دارد. دایره المعارف بزرگ اتحاد شوروی نیز از دایره المعارف-های سده بیستم است.

قدیمی-ترین دایره المعارف-گونه-ای که در ایران می-شناسیم دینکرت است. این دایره-المعارف به زبان پهلوی در ۹ جلد و در قرن دوم و سوم هجری تدوین شده که نام اصلی آن زند آکاسیه بود. دینکرت مجموعه-ای بزرگ از اطلاعات دینی و عادات و عقاید و روایات ادبیات مزدینا است.

در جهان اسلام قدیمی-ترین دایره المعارف به ابن قتیبه منسوب است که تنظیم خاصی دارد. رسائل اخوان الصفا نیز در حکم دایره-المعارف اهمیت زیادی دارد این رسائل به چهار قسمت تقسیم می-شود: ۱ رسائل ریاضیه تعلیمه ۲ جسمانیه طبیعیه ۳ نفسانیه طبیعیه و ۴ ناموسییه الهیه. این رسائل کلاً ۵۴ رساله دارد.

احصاء العلوم نوشته ابونصر فارابی کتابی است در تقسیم و تعریف علوم و ذکر فروع هر علم و تعریف آنها که دارای ۵ فصل است: ۱، علم اللسان، ۲، علم منطق، ۳، علم ریاضیات، ۴، علم الاهی، ۵، علم مدنی.

مفاتیح العلوم که شامل ۲ قسمت، ۱، علوم مذهبی یا علوم شرعیه و ۲، علوم غیر عرب یا علوم العجم است را خوارزمی تدوین کرده است.

از ابن سینا کتابهایی چون شفا، قانون، دانشنامه علایی در حکم دایره المعارف هستند. شفا شامل چهاربخش، ۱، منطق، ۲، طبیعیات، ۳، ریاضیات و ۴، الهیات است. قانون یکی از مهمترین کتابهای طبی است که شامل پنج کتاب است: ۱، کتاب اول در امور کلیه طب، ۲، ادویه مفرده، ۳، امراض جزویه ای، ۴، امراض جزویه ای که مختص عضوی نیستند و ۵، ادویه مرکبه. دانشنامه علایی به زبان فارسی است و موضوع آن منطق و حکمت است.

در قرن ششم اسماعیل جرجانی، در سال ۵۰۴ ه.ق، ذخیره خوارزمشاهی را به نام قطب-الدین محمد خوارزمشاه تألیف کرد که از مهمترین کتابهای طبی قدیم و مهمترین دایره-المعارف پزشکی به زبان فارسی است.

مشهورترین و مهمترین اثر فخرالدین رازی دایره-المعارفی است به نام جامع العلوم یا حدائق الانوار فی حقایق اسرار که شامل ۴۰ علم و در بعضی نسخ ۶۰ علم است که به آن سینتی هم گویند.

کتاب دره التاج لفره الدجاج مشهور به انموذج العلوم را قطب الدین شیرازی تدوین نمود که نوعی دایره-المعارف فلسفی به زبان فارسی است. کتاب نفائس الفنون فی عرائس العیون از شمس-الدین آملی از دیگر دایره-المعارف-های قدیمی درباره شرح موضوعات علم است.

از دایره-المعارف-های اسلامی می-توان از مفتاح السعاده اثر احمد طاش کبری زاده زندگینامه-نویس و دایره-المعارف-نویس مشهور عثمانی نام برد. این دایره-المعارف در علوم و فنون و به زبان عربی است.

کشاف اصطلاحات الفنون محمد اعلی بن علی تهانوی کتابی به زبان فارسی و عربی، در تعریف و شرح اصطلاحات رایج در علوم و کتاب های علمی و ادبی و اسلامی است.

شروع تدوین دایره-المعارف با ضوابط امروزی، در ایران از آغاز قرن حاضر و با همت مرحوم سعید نفیسی در سال ۱۳۱۷ شکل گرفت. در سال ۱۳۲۴، مجلس شورای ملی، طبع و انتشار لغت-نامه دهخدا را تصویب کرد. نخستین دفتر لغتنامه در سال ۱۳۲۵ و آخرین آن در سال ۱۳۵۹ منتشر گردید.

دایره-المعارف فارسی از غلامحسین مصاحب تنظیم الفبایی دارد. از کارهای مهم و ارزنده در دایره-المعارف فارسی مصاحب ارجاعات آن است. برای تلفظ کلمات از حروف فونتیک استفاده شده است.

کتاب ایرانشهر که یک دایره-المعارف اختصاصی درباره ایران است توسط یونسکوی تهران در سال ۱۳۴۲-۴۳ منتشر شد. این دایره-المعارف در چهار باب: ۱، جغرافیای طبیعی و انسانی، ۲، تاریخ سیاسی و فرهنگی، ۳، سازمانهای اداری و اجتماعی و ۴، اقتصاد عمران ایران تدوین شده است.

احسان یارشاطر به ترجمه و تالیف دانشنامه ایران و اسلام پرداخت. نظم آن الفبایی است و فهرست منابع و ماخذ در پایان هر مقاله آمده است. با انتشار جزوه یازدهم کار تدوین دانشنامه ایران و اسلام تعطیل شد و به جان آن بنیاد دایره المعارف اسلام تاسیس گردید.

از دایره‌المعارف‌هایی که در ارتباط با فرهنگ و تاریخ ایران منتشر شد، دایره‌المعارف ایرانی‌کاست. چهارصد نفر ایرانی‌شناس زیر نظر احسان یارشاطر به تدوین این دایره‌المعارف پرداختند. زبان این دایره‌المعارف انگلیسی است.

دایره‌المعارف تشیع که ویراستاران آن احمد صدر حاج سید جوادی، کامران فانی و بهاء الدین خرمشاهی هستند نظم‌الغبایی دارد و دارای ماخذ است. دایره‌المعارف بزرگ اسلامی زیر نظر کاظم موسوی بجنوردی منتشر می‌شود.

دایره‌المعارف آریانا در شش جلد، توسط انجمن دایره‌المعارف افغانستان منتشر می‌شود. این دایره‌المعارف به زبان فارسی دری است.

دایره‌المعارف‌ها را از دیدگاه‌های زیر می‌توان تقسیم‌بندی کرد:

از نظر گستره به مفصل و مختصر تقسیم می‌شوند.

از نظر شمول به عمومی و اختصاصی تقسیم می‌شوند.

از نظر سطح به کودکان، مدارس و بزرگسالان تقسیم می‌شوند. بهترین نمونه دایره‌المعارف کودکان به زبان انگلیسی عبارتند از: کتاب نوین دانش [۶]، دایره‌المعارف جوانان بریتانیکا [۷] و دایره‌المعارف کتاب‌های طلایی. شورای کتاب کودک در ایران فرهنگنامه کودکان و نوجوانان را منتشر کرده است که مختص سنین ۱۰ تا ۱۶ سال می‌باشد.

از نظر هدف به پاسخ به سؤالات فوری و پاسخ به سؤالات تخصصی و ... تقسیم می‌شوند.

از نظر نظم به الفبایی، رده-ای و موضوعی تقسیم می-شوند.

ارزیابی دایره المعارف-ها

دایره-المعارف-ها را از موارد مختلف زیر مورد بررسی قرار می-دهند:

سابقه نشر: روزآمد بودن، تاریخ ویرایش اول و آخرین ویرایش.

اعتبار: ناشر، ویراستار، هیئت ویراستاری و همکاران دایره المعارف.

دامنه و محدوده: منظور و هدف این دایره-المعارف چیست؟

وسعت و کیفیت مطالب: متن، سبک نگارش، کتابشناسی-ها، تصاویر.

مقایسه دایره-المعارف مورد نظر با ویرایش-های قبلی و آثار مشابه: تجدید نظر شده است؟ و...

شکل فیزیکی: صفحات، کاغذ، صحافی، نوع حروف، صفحه-آرایی و...

فصل چهارم: فرهنگ-ها

فرهنگ یا واژه-نامه، سیاهه و صورتی است الفبایی از لغات یک زبان به انضمام اطلاعات لازم هر یک از آن

لغات که شامل تلفظ، ریشه، معنا، مترادفات، متضادها و ... می-باشد.

کشف-اللغات [۸] که در آخر دیوانهای شعر است جز فرهنگ-ها می-باشد. فرهنگ-های جغرافیایی [۹] حاوی

اطلاعاتی درباره اماکن جغرافیایی است. دایره-المعارف-ها دارای اطلاعاتی درباره موضوعات دانش بشری و

اشیاء و اشخاص هستند در حالی که فرهنگ-ها اطلاعاتی درباره لغات یک زبان هستند و تعیین حد فاصل و دقیق میان این دو گروه از کتابهای مرجع کاری مشکل است.

قدیمی-ترین واژه-نامه-ای که در دست داریم، سیاهه کوچکی از کلمات اکدی، در بین-النهرین مرکزی است که به سده هفتم پیش از میلاد برمی-گردد. سنت فرهنگ-نویسی در غرب از یونان باستان آغاز می-شود. در سال ۱۵۰۲ امبر و جیوکاله پی نو فرهنگ ارزنده خود را که علاوه بر زبان لاتینی چند زبان دیگر را در برداشت، منتشر کرد.

فرهنگ دوزبانه انگلیسی-فرانسه ویلیام کاکستون در سال ۱۴۸۰، نخستین فرهنگ قافیه پیترون در سال ۱۵۷۰، فرهنگ انگلیسی ریشه-شناسی بیلی در سال ۱۷۲۱ که اولین فرهنگی بود که تلفظ کلمات را نیز همراه داشت از فرهنگ-های معروف در زبان انگلیسی است. از دیگر فرهنگ-ها در زبان انگلیسی می-توان به **Dictionary of the English Language** از ساموئیل جانسون شاعر انگلیسی در سال ۱۷۵۵، و فرهنگ-های عظیمی چون فرهنگ انگلیسی آکسفورد و فرهنگ وبستر در قرن نوزدهم نام برد.

از قدیمی-ترین فرهنگ-های ایرانیان می-توان فرهنگ اوئیم و فرهنگ مناختای (که فرهنگ پهلویک نیز خوانده می شود) و مربوط به دوره ساسانیان است نام برد. فرهنگ ابوحفص سغدی فرهنگی دارای شواهد شعری است که اثری از آن در دست نیست. قدیمی-ترین فرهنگ فارسی موجود، متکی بر شواهد شعری، لغتنامه تالیف ابومنصور علی بن احمد اسدی طوسی است که به نام فرهنگ یا لغت فرس اسدی مشهور است. ترتیب لغات در این فرهنگ بر اساس حرف آخر آنهاست.

فرخنامه جمالی تالیف ابوبکر مطهر بن ابی القاسم بن ابی سعد جمالی معروف به یزدی در سده ششم دارای ۱۶ مقاله و ۲۶۶ لغت می باشد. فرهنگ قواس متکی بر لغتنامه اسدی توسط فخرالدین مبارکشاه قواس غزنوی در

هند تالیف شد. فرهنگ قواس سرآغاز فرهنگ-نویسی فارسی در هند است. حاوی ۱۰۵۰ لغت و مشهور به فرهنگ پنج بخشی است. صحاح الفرس تالیف نخجوانی مشهور به شمس منشی شامل ۲۵ باب و ۴۳۰ فصل و ۲۳۰۰ لغت می باشد. معیار جمالی، کتابی در چهار فن عروض، قوافی، بدایع الصنایع و لغت فرس می-باشد که ۲۱ باب دارد. فرهنگ میرزا ابراهیم یا فرهنگ میرزا که توسط میرزا ابراهیم شاه حسین اصفهانی تالیف شده و نظم آن به ترتیب الفبایی رعایت حرف اول و سپس حرف آخر است.

فرهنگ جهانگیری تالیف جمال الدین حسین بن فخر الدین حسن اینجوی شیرازی ملقب به عضالدوله از بهترین، جامع-ترین و دقیق-ترین فرهنگ-های زبان فارسی است. از لغتنامه-های معروف و مفید فارسی به فارسی از برهان قاطع می-توان نام- برد که توسط محمد حسین بن خلف تبریزی متخلص به برهان به نام سلطان عبدالله قطب شاه تالیف کرد. فرهنگ رشیدی توسط عبدالرشید بن عبدالغفور الحسینی المدنی در هند تالیف شد. سراج اللغات و چراغ هدایت به قلم سراج الدین علی خان اکبرآبادی متخلص به خان آرزو در هند تالیف و منتشر شد.

در اواسط سده سیزدهم رضا قلی خان هدایت معروف به الله-باشی مؤلف مجمع الفصحا و ریاض العارفین، فرهنگ انجمن آرای ناصری را تالیف کرد. در ابتدای سده چهاردهم لغتنامه بزرگ آندراج در جنوب هند توسط محمد پادشاه متخلص به شاد نوشته شد. دکتر میرزا علی اکبر خان نفیسی ناظم الاطباء فرهنگ ناظم الاطباء معروف به فرنودسار را تالیف کرد. این فرهنگ در ۶ جلد و نخستین فرهنگ فارسی است که از حروف لاتین برای نشان دادن تلفظ کلمات استفاده کرده است.

لغتنامه دهخدا بزرگترین و کاملترین فرهنگ فارسی است که تاکنون تالیف شده است. از دیگر آثار دهخدا می-توان از امثال و حکم، تصحیح لغت فرس اسدی، تصحیح صحاح الفرس نام برد. فرهنگ فارسی تالیف

محمد معین در شش جلد (۴ جلد لغت و ۲ جلد آخر اسامی تاریخی و جغرافیایی) که در سال های ۱۳۴۲ تا ۱۳۵۲ منتشر شد از فرهنگ-های معروف معاصر است.

فرهنگ-ها را از دیدگاه-های زیر می-توان تقسیم-بندی کرد:

از نظر گستره: فرهنگ-های مفصل: به گفته کتس فرهنگی که بیش از ۲۵۰ هزار مدخل داشته باشد فرهنگ مفصل می خوانیم مانند لغتنامه دهخدا در فارسی و فرهنگ بین المللی نوین وبستر و رندوم هاوس در زبان انگلیسی. فرهنگ های مختصر: مانند فرهنگ معین، فرهنگ عمید و فرهنگ امیرکبیر در فارسی، *The Concise Oxford Dictionary* و *Oxford Advanced Learners Dictionary* در زبان انگلیسی و المنجد فی اللغة و الاعلام مملوف فرهنگ مختصر عربی به عربی.

از نظر شمول: فرهنگ-های عمومی: هرگاه فرهنگی بدون توجه به عوامل زمانی، تاریخی یا موضوعی واژگان یک زبان را در برگیرد آن را یک فرهنگ عمومی محسوب می-داریم مانند لغتنامه دهخدا، فرهنگ عمید، فرهنگ معین و فرهنگ لاروس. فرهنگ-های اختصاصی: مانند فرهنگ-های تاریخی (استعمال لغات را در مسیر تاریخ دنبال می-کنند) از جمله فرهنگ تاریخی زبان ایران که بنیاد فرهنگ ایران منتشر کرد. بزرگترین و عظیم-ترین فرهنگ تاریخی در زبان انگلیسی فرهنگ آکسفورد است که به *OED* شهرت دارد و دارای ۵۰۰ هزار واژه می-باشد. گویش-ها و لهجه-ها: به شعبه-ای از یک زبان که با تغییراتی، در ناحیه-ای تکلم می-شود، لهجه-ی به اصطلاح جدید گویش گویند. از قدیمی-ترین فرهنگ-های گویشی در ایران می-توان از واژه نامه طبری از دکتر صادق کیا نام برد و فرهنگ *Wentworth, Harold. American Dialect Dictionary* در زبان انگلیسی. فرهنگ-های عامیانه: این نوع فرهنگ-ها از نظر لغت و واژگانی که در برمی-گیرند محدودیت زبانی دارند مانند فرهنگ عامیانه یوسف رحمتی، فرهنگ عامیانه فارسی افغانستان از عبدالله افغانی نویسنده، فرهنگ لغات عامیانه جمالزاده، واژه-ها و مثل-های شیرازی و کازرونی تالیف علی نقی بهروزی و کتاب کوچه از احمد شاملو در زبان فارسی و *American Thesaurus of Slang* در زبان انگلیسی. فرهنگ جبهه نیز از

فرهنگ‌های عامیانه می‌باشد که در آن عباراتی که در جنگ ایران و عراق به کار می‌رفته آورده شده است. فرهنگ‌های موضوعی: در این نوع فرهنگ‌ها مؤلف در گردآوری واژگان و اصطلاحات از نظر موضوعی محدودیت دارد مانند التئویربخاری در ترجمه و تفسیر اصطلاحات پزشکی به زبان فارسی، الابنیه عن حقایق الادویه تالیف هروی از قدیمی‌ترین کتاب‌ها درباره ادویه به زبان فارسی، درختان جنگلی ایران از ثابتی، فرهنگ ادبیات فارسی دری از زهرا خانلری، اصطلاحنامه کتابداری از پوری سلطانی و فروردین راستین، فرهنگ موضوعی قرآن مجید از کامران فانی و خرمشاهی و فرهنگ علوم اجتماعی از دکتر ساروخانی. فرهنگ‌های اختصارات: در زبان‌های غربی استفاده از اختصار، به جای کلمات اصلی بسیار مرسوم و متداول است مانند یونسکو (سازمان فرهنگی و آموزشی سازمان ملل متحد)، ایفلا (فدراسیون بین‌المللی انجمن‌ها و مؤسسات وابسته کتابداری) و ... مانند **Acronyms, initials, and Abbreviations Dictionary** در زبان انگلیسی. فرهنگ تلفظ لغات: جای چنین فرهنگی در زبان فارسی خالی است. در زبان انگلیسی می‌توان از **world word, Recommended pronunciations** نام برد. فرهنگ‌های استعمال لغات: مانند غلط‌نویسیم ابوالحسن نجفی در فارسی و **Dictionary of Modern English Usage** در زبان انگلیسی. فرهنگ‌های لغات متشابه و مترادف: مانند **Webster's New Dictionary of Synonyms** در زبان انگلیسی.

از نظر سطح: به فرهنگ‌های بزرگسالان و فرهنگ‌های کودکان تقسیم می‌شوند.

از نظر زبانی: به فرهنگ‌های یک زبانی و فرهنگ‌های دو یا چندزبانه تقسیم می‌شوند.

فرهنگ‌های مربوط به پیش از اسلام

-فرهنگ فارسی به پهلوی و پهلوی به فارسی تالیف دکتر بهرام فره‌وشی.

-فرهنگ هزوارشهای پهلوی تالیف دکتر محمد جواد مشکور.

-فرهنگ بهدینان تالی جمشید سروش سروشیان.

فارسی و لهجه های ایرانی

-واژه-نامه فارسی-کردی از محمد تقی ابراهیم پور و فرهنگ کردی-فارسی از عبدالرحمن شرفکندی.

-فرهنگ مردوخ لغات کردی، فارسی و عربی از شیخ مردوخ.

فرهنگ های عربی به فارسی و فارسی به عربی

-کهن-ترین فرهنگ عربی به فارسی کتاب اللغه المترجم فی اللغه است.

-مصادر زوزنی و تاج المصادر بوجعفرک بیهقی دو کتاب لغت هستند. زوزنی کتابی با عنوان ترجمان

القرآن دارد که یکی از قدیمی-ترین کتاب لغت قرآن کریم است.

-عنوان السامی فی الاسامی از میدانی فرهنگ عربی فارسی است که در چهار بخش می-باشد: ۱،

واژه-های مذهبی، در پنج باب ۲، حیوانات در بیست باب ۳، آسمانیها و ستاره شناسی در پنج باب و ۴،

جغرافیا در شش باب.

-مقدمه الادب تالیف ابوالقاسم محمود ابن عمر زمخشری ملقب به جارالله در پنج بخش: ۱۰ نام-ها ۲۰ فعل-ها ۳۰ حرف-ها ۴۰ گردانیدن نام-ها ۵۰ گردانیدن فعل-ها.

-نصاب البیان ابونصر فراهی به عنوان یک فرهنگ کلاسیک برای آموزش عربی به کار می-رفته است و به نظم می-باشد.

-فرهنگ بدیع الزمان فروزان-فر (عربی به فارسی)، فرهنگ جامع از احمد سیاح، لغت-های قرآن مجید از احمد آرام، فرهنگ روز عربی - فارسی از فرهنگ-های معاصر است.

فرهنگ های فارسی - پشتو و افغانی

-فرهنگ افغان قاموس تالیف عبدالله افغانی-نویس فرهنگ فارسی به پشتو است.

فرهنگ فارسی به فرانسه و فرانسه به فارسی

-فرهنگ نیکلا تالیف نیکلا کنسول فرانسه در ایران از قدیمی-ترین فرهنگ-های فارسی به فرانسه است.

-فرهنگ فارسی فرانسه تالیف سرتیپ علی اکبر خان معلم دارالفنون اولین فرهنگ فارسی فرانسه است که در تهران به طبع رسید.

- سعید نفیسی در سال ۱۳۰۸ فرهنگ فرانسه-فارسی را تالیف کرد.

- فرهنگ معاصر فرانسه-فارسی توسط محمدرضا پارسایار در سال ۱۳۷۲ توسط موسسه انتشاراتی فرهنگ معاصر منتشر گردید.

فرهنگ-های فارسی به انگلیسی و انگلیسی و فارسی

- قدیمی-ترین فرهنگ فارسی به انگلیسی در سال ۱۷۷۷ میلادی توسط جان ریچارد سون در دانشگاه آکسفورد انگلیس چاپ و منتشر شد.

- فرهنگ حمیم از سلیمان حمیم و فرهنگ آریانپور کاشانی از فرهنگ-های معاصر می-باشند. حمیم را می-توان به حق پدر فرهنگ-نویسی دو زبانه انگلیسی- فارسی در ایران دانست.

- در سال های ۱۳۴۲-۱۳۴۴ انتشارات امیرکبیر، فرهنگ کامل جدید انگلیسی-فارسی تالیف عباس آریانپور را در پنج جلد منتشر کرد. این فرهنگ بر اساس واژه-های دو فرهنگ زیر تهیه شده است:

Webster's new International Dictionary & The Shorter Oxford Dictionary

- فرهنگ معاصر انگلیسی-فارسی محمدرضا باطنی در سال ۱۳۷۱ منتشر شد.

سایر فرهنگ‌ها

- فرهنگ فارسی - آلمانی و آلمانی - فارسی غلامعلی تربیت.

- فرهنگ فارسی به آلمانی بزرگ علوی.

- فرهنگ فارسی - روسی برومند تالیف الکسی بولایف.

- فرهنگ روبینچیک فارسی - روسی.

- فرهنگ فارسی به ارمنی بوداخیان.

- فرهنگ فارسی - ایتالیایی رزاماریا گریفونه.

- فرهنگ فارسی - اسپانیایی مجتهدی حقیقی.

- فرهنگ فارسی - چینی بی بی لیان.

- فرهنگ فارسی - ژاپنی ناواتا.

ارزیابی فرهنگ-ها

فرهنگ-ها، سیاهه و صورتی از لغات یک زبان است و اطلاعات آنها نیز در حقیقت بیانگر و توصیف کننده آن لغات است. چون زبان پدیده-ای است که مرتب در حال تغییر است، هیچ فرهنگی نمی-تواند با گذشت زمان جامعیت و دقت خود را حفظ کند. فرهنگ-ها را از موارد مختلف زیر می توان مورد بررسی قرار داد:

-مقدمه (ویراستار یا مؤلف فرهنگ، گستره، شیوه- تنظیم، روش کار و احتمالاً کمبودها و کاستی-های فرهنگ را در مقدمه بیان کرده است)

-اعتبار ناشر

-اعتبار مؤلف یا ویراستار

-تاریخ نشر

-سطح و کارکرد (فرهنگ برای چه کسانی و پاسخگویی به چه سوالاتی تهیه و تدوین شده است)

-اطلاعات ارایه شده (اطلاعاتی که در ذیل یک واژه داده شده مانند مدخل اصلی، تلفظ، نشانه های اختصاری، گروه معانی، شاهد مثال و نقل قول، ریشه لغات و کارکرد دستوری و کاربرد لغات می-تواند ملاک خوبی برای ارزیابی فرهنگ ها باشد)

-شیوه تنظیم

-اطلاعات جنبی

-شکل ظاهری فرهنگ (نوع حروف، ریز و درشتی حروف، چاپ، استحکام صحافی، نوع کاغذ و...)

فصل پنجم: زندگینامه-ها

تاریخ زندگی یا دوره-ای از زندگی شخصی در حدود اطلاعاتی که نویسنده از احوال وی داشته است را زندگینامه یا ترجمه حال گویند. صاحب ترجمه کسی است که ترجمه حال او را می-نویسند. اگر نویسنده و صاحب ترجمه یکی باشد، زندگینامه را اوتوبیوگرافی خوانند و آن تاحدی عبارت است از خاطرات و یادداشت-های شخصی.

تاریخچه

زندگی‌نامه-نویسی در هر عصر و دوره-ای تحت تاثیر افکار ادبی و مقتضیات تاریخ آن عهد است. زندگی‌نامه-هایی که در بابل، آشور، مصر باستان و ایران پیش از اسلام نگاشته شده بیشتر به زندگی شاهان و امرا پرداخته-اند و از آنجا که هدف آنها تجلیل از حکام بوده قابل اعتماد نیستند. خداینامه کتابی است به زبان پهلوی در زمینه تاریخ داستانی و حماسی ملی و حوادث تاریخی شاهان ایران بنا بر سلیقه و میل و قضاوت طبقه نجبا و روحانیان قدیم ایران که در اواخر عهد ساسانیان تالیف شده است. رساله پهلوی کارنامه اردشیر بابکان نیز نوعی زندگی‌نامه ایرانی پیش از اسلام است.

نخستین زندگی‌نامه-ای که در تهیه آن دقت علمی به کار گرفته شده، اثر معروف پلوتارک مورخ و زندگی‌نامه-نویس یونانی است. این اثر شامل ۴۶ زندگی‌نامه از رجال یونان و روم است که به صورت زوج‌هایی مرتب شده و در هر زوج احوال یکی از رجال یونان با یکی از رجال روم مقایسه می-شود. خلاصه این اثر به نام حیات مردان نامی توسط رضا مشایخی به فارسی ترجمه و در چهار جلد منتشر شده است.

زندگی‌نامه-نویسی در اروپا، در دوران قرون وسطی، رنگ مذهبی داشت. اصطلاح بیوگرافی در دهه هفتم سده هفدهم توسط درآیدن انگلیسی پدید آمد. نخستین زندگی‌نامه انگلیسی زبان را به آیزاک والتون نسبت می-دهند. یکی از مشهورترین آثار والتون زندگی دان شاعر انگلیسی است. والتون را نخستین زندگی‌نامه-نویس جدید و همپایه پلوتارک به شمار می-آورند. سموئیل پیپس انگلیسی اولین خودزندگی‌نامه نویسی یا اتوبیوگرافی را نوشت و کاردینال ریتز در فرانسه با نوشتن خاطراتش در سال ۱۶۷۲ زندگی‌نامه-نویسی در فرانسه را حیات تازه-ای داد.

در عصر روشنگری که توجه متفکرین به انسان متمرکز شد، تحولی در زندگی‌نامه-نویسی پدید آمد. از آثار معروف این دوره زندگی‌نامه جانسون اثر جیمز بازول و زندگی‌نامه بنیامین فرانکلین و ژان ژاک روسو به قلم خود آنهاست. توماس کارلایل ادیب بریتانیایی معتقد بود که کلید نجات مردم از بدبختی‌هایشان در دست مردان بزرگ

است و این عقیده را در کتاب درباره قهرمانان، قهرمانپرستی، و نقش قهرمان در تاریخ و نیز در کتابی که درباره زندگی فردریک کبیر نوشته بیان کرده است. زندگی شاعران به قلم سموئیل جانسون و کتاب زندگینامه جانسون اثر بازول روش تازه-ای در تالیف زندگینامه-نویسی در اروپا به وجود آورد.

زندگینامه نویسی در اسلام

در عهد اسلامی مجموعه اخبار و روایات راجع به احوال پیغمبر اکرم (ص) که سیره رسول خوانده می-شد و همچنین مغازی (جنگهای) رسول خدا نخستین چیزی است از تاریخ اسلام که مسلمین به گردآوری آن توجه کرده-اند. معروفترین و شاید کهن-ترین سیره رسول-الله که تا امروز به جامانده و چاپ شده کتابی است از ابن اسحاق فارسی که در سده نخست آن را نگاشت. سیره ابن اسحاق را در سده هفتم رفیع الدین اسحاق همدانی به فارسی برگرداند که چاپ شده است. در سده سوم هجری، ابن هشام سیره ابن اسحاق را کوتاه کرد و چیزهایی به آن افزود و آن را بازسازی کرد که به سیره ابن هشام معروف است. جدیدترین زندگینامه رسول خدا (ص) سیره رسول الله نگارش و تالیف دکتر عباس زریاب خوئی است که توسط انتشارات سروش در سال ۱۳۷۰ منتشر گردید.

احمدبن محمد ابن خلکان کتاب وفیات الاعیان را در سده هفتم قمری به نگارش درآورد که حاوی هشتصد شرح حال می-باشد. این کتاب با ذکر تاریخ وفات و اطلاعات دقیق و محققانه بدون هیچگونه اغراق و مبالغه به خواننده کمک می-کند تا تصویری صحیح از زندگی نامداران و بزرگان بدست آورد. از زندگینامه-های معتبر اسلامی می-توان از نزهه الالباء فی طبقات الادباء اثر عبدالرحمن بن محمد کمال الدین الانباری، معجم الادباء یاقوت حموی و طبقات الاعلام الشیعه اثر شیخ آقا بزرگ طهرانی نام برد.

انواع زندگینامه-ها

زندگی‌نامه‌ها را از دیدگاه‌های گوناگون می‌توان تقسیم‌بندی کرد:

از نظر طرز تلقی و برداشت زندگی‌نامه‌نویس به دو نوع روایی و تفسیری تقسیم می‌شود. در زندگی‌نامه روایی نویسنده تنها به بیان شرح حال صاحب ترجمه قناعت می‌کند و کمتر به تشریح آثار و احوال او می‌پردازد. مانند بزرگان فلسفه اثر هنری توماس ترجمه فریدون بدره‌ای که شامل زندگی‌نامه ۴۴۴ تن از فیلسوفان جهان است. در زندگی‌نامه تفسیری، زندگی‌نامه‌نویس علاوه بر شرح حال به تشریح آثار و احوال صاحب ترجمه نیز می‌پردازد و نقادانه آنها را بررسی می‌کند. مانند سه حکیم مسلمان از حسین نصر ترجمه احمد آرام.

از نظر تالیف به دو نوع زندگی‌نامه (بیوگرافی) و زندگی‌نامه خودنوشت (اتوبیوگرافی) تقسیم می‌شود. قدیمی‌ترین زندگی‌نامه خودنوشت در جهان اسلام کتاب سیره المؤید داعی الدعاه تالیف مؤید یکی از شخصیت‌های فاطمی و پیرو مذهب اسماعیلی است که در نیمه سده دوم هجری نگاشته شده است.

سنت اتوبیوگرافی نویسی در غرب سابقه طولانی دارد. از اعترافات اگوستین قدیس (سده چهارم میلادی) و اعترافات ژان ژاک روسو (سده هیجدهم میلادی) تا کنون هزاران اتوبیوگرافی نوشته شده است. علت اصلی اقبال نویسندگان غربی به بیان احوال خود شاید از اعتقاد مسیحیان به مسئله اعتراف که از اصول عقاید آنهاست نشأت گرفته باشد. در دوره قاجاریه در اثر آشنایی با کتابهای خاطرات غربی بود که نویسندگان ما نیز به این شیوه دست یازیدند که از آنها می‌توان به موارد زیر اشاره نمود: حیات یحیی یا تاریخ عصر حاضر از یحیی دولت‌آبادی شاعر، نویسنده و مؤسس مدرسه سادات بود. حیات یحیی کتابی است در چهار مجلد مشتمل بر تاریخ دوران جوانی و تحصیل نویسنده، تاریخ مشروطیت و مهاجرت ملیون در اوایل جنگ جهانی و انقراض سلطنت قاجاریه. شرح زندگانی من یا تاریخ اجتماعی و اداری دوره قاجاریه از عبدالله مستوفی در سه جلد. خاطرات مستوفی برای کسانی که بخواهند در مورد نهادها و شخصیت‌های دوره قاجار و مراسم و آداب آن روزگار مطالعه و تحقیق کنند، اثری کم‌نظیر است. از نمونه‌های دیگر می‌توان از خاطرات سیاسی فرخ از

مهدی فرخ، خاطرات سیاسی میرزا علی خان امین الدوله از علی بن محمد امین الدوله و به کوشش حافظ فرمانفرمایان، ایام محبس از علی دشتی نام برد.

نمونه‌هایی از زندگینامه‌های خودنوشت که به فارسی ترجمه شده‌اند می‌توان از زندگی من اثر استراوینسکی، زندگی من از مارک تواین، اتوبیوگرافی فرانکلین از بنجامین فرانکلین، سرگذشت مهاتما گاندی یا تجربیات من با راستی از مهاتما گاندی و زندگی من اثر جواهر لعل نهرو نام برد.

پاره‌ای از جهانگردان اسلامی اگرچه به نوشتن شرح حال خود به طور جداگانه اقدام نکرده‌اند، ولی بخش مهمی از زندگیشان در سفرنامه‌هایشان منعکس شده است مانند سفرنامه ابن بطوطه از محمد بن عبدالله ابن بطوطه ترجمه محمد علی موحد، سفرنامه از حمن بن فضلان ابن فضلان ترجمه ابوالفضل طباطبایی و سفرنامه ناصر خسرو با حواشی و تعلیقات و فهارس و شرح لغات به کوشش محمد دبیر سیاقی.

اما در بسیاری موارد شرح‌حال نویس و صاحب ترجمه یکی نیستند مانند:

-امیرکبیر و ایران اثر فریدون آدمیت.

-صاحب بن عباد از احمد بهمینار.

-حیات مردان نامی از پلوتارک ترجمه رضا مشایخی.

-زندگانی زعیم بزرگ عالم تشیع آیت الله بروجردی از علی دوانی.

-سه آهنگساز: موزار، برلیوز و واگنر از رومن رولان ترجمه حمید عنایت.

-رهبران مشروطه از ابراهیم صفایی.

-ناپلئون بناپارت و خصوصیات زندگی او از امیل لودویک ترجمه فروهی و نجفعلی حسام معزی.

-مجمع الفصحا از رضا قلی هدایت به کوشش مظاهر مصفا (مجمع الفصحا از بهترین و کاملترین تذکره عمومی است که مؤلف شرح احوال بالغ بر هفتصد تن از شعرای ایران را با منتخباتی از اشعار آنان در آن گردآورده است.

از نظر دامنه به دو گروه عمومی و اختصاصی تقسیم می-شود.

زندگینامه-های عمومی: منظور از زندگینامه-های عمومی کتاب-های مرجعی است که محدودیت موضوعی ندارد و بدون در نظر گرفتن ملیت، حرفه، یا دوره خاصی از تاریخ شرح حال مشاهیر را در بر می-گیرد. در جهان اسلامی قدیمی-ترین زندگینامه عمومی نزهه الادباء فی طبقات الادباء اثر عبدالرحمن بن محمد کمال الدین الانباری است. معجم الادباء یا ارشاد الاریب الی معرفه الادیب تألیف یاقوت حموی، و فیات الاعیان و ابناء انبیاء الزمان از مورخ معروف قاضی القضاة احمد بن خلکان، ریحانه الادب فی تراجم المعروفین بالکنیه او اللقب یا کنی و القاب تألیف محمد علی مدرس و کتاب مشاهیر دانشمندان اسلام از حاج شیخ عباس قمی از دیگر زندگینامه-های عمومی در اسلام می-باشد.

زندگینامه-های اختصاصی: در این نوع زندگینامه-ها با زندگینامه-های موضوعی سروکار داریم. در فرهنگ اسلامی به زندگینامه-های موضوعی، کتب طبقات می-گویند که در آنها شرح حال بزرگان بر حسب دانشی که در آن تخصص دارند و خود را در خدمت آن گمارده-اند، مرتب می-شوند. مهمترین کتاب درباره صحابه پیامبر (ص) کتاب اشد الغابه فی معرفه الصحابه اثر عزالدین بن الاثیر است. این فرهنگ عظیم ابن اثیر حدود ۷۵۰۰ تن از صحابه رسول خدا را نام می-برد و شرح حال کوتاهی از آنها ارائه می-دهد.

آتشکده آذر تذکره-ای است از لطفعلی بیگ آذر بیگدلی شاملو متخلص به آذر شامل شرح حال نزدیک به ۸۵۰ شاعر پارسی گوی با گلچینی از اشعار آنها. این کتاب بر اساس اسامی شهرها و اماکن جغرافیایی تنظیم شده است. ممکن است زندگینامه از نظر جنسیت صاحبان ترجمه محدودیت داشته باشد، مانند ریاحین الشریعه: در ترجمه دانشمندان بانوان شیعه تالیف شیخ ذبیح الله محلاتی که توسط اسلامیه در تهران در پنج جلد منتشر شده است. ممکن است شرح حال اختصاص به یکی از مذاهب اسلام داشته باشد مانند طبقات اعلام الشیعه اثر شیخ آقا بزرگ طهرانی که تذکره-ای است از بزرگان و مشاهیر شیعه. کتاب مفاخر اسلام علی دوانی درباره بسیاری از رجال حدیث و علما و دانشمندان شیعه از دیگر این منابع است. نمونه دیگر زندگینامه های اختصاصی که هم محدودیت زمانی دارد و هم محدودیت موضوعی کتابی است از مهدی بامداد به نام تاریخ رجال ایران که حاوی شرح حال رجال سیاسی و اجتماعی قرنهای ۱۲ تا ۱۴ هجری است. تنظیم کتاب برحسب نام کوچک افراد است.

از نظر تعداد شرح حال زندگینامه-ها به دو گروه فردی و دسته جمعی یا گروهی تقسیم می-شوند.

زندگینامه-های فردی شرح حال یک نفر را مورد بررسی و بحث قرار می-دهد مانند کمال الدین بهزاد از قمر آریان، میرزا تقی خان امیرکبیر از عباس اقبال آشتیانی، شیخ آقا بزرگ طهرانی از محمدرضا حکیمی و پیامبر: زندگی حضرت رسول اکرم از زین العابدین رهنما. زندگینامه-های گروهی شرح احوال چندین نفر را در بر

می-گیرد مانند خاندان نویختی از عباس اقبال، سخنوران نامی معاصر از محمدباقر برقی و احوال و آثار خوش نویسان و نستعلیق نویسان از مهدی بیانی و...

از نظر سطح زندگینامه-ها را می-توان به دو گروه جامع و گزیده تقسیم کرد.

در زندگینامه-های جامع کوشش گردآورنده بر این است که اثر او تا حد امکان شرح حال همه افراد واجد شرایط و نام آور را در برگیرد. از زندگینامه-های جامع می توان به الاعلام، ریحانه الادب، تاریخ رجال ایران و راهنمای دانش آموختگان کتابداری ایران اشاره کرد. زندگینامه-های گزیده شرح حال گروه معدودی از افراد واجد شرایط و مشهور را در بر می-گیرد مانند بزرگمردان تاریخ از دونالد کل روس پیتی ترجمه امیر حسین آریان-پور و تاریخ برگزیدگان و عده-ای از مشاهیر ایران و عرب از امیر مسعود سپهرم.

از نظر زمان زندگینامه-ها به جاری و گذشته نگر تقسیم می-شوند. زندگینامه-های جاری حاوی شرح حال کسانی است که زنده-اند مانند راهنمای نظام پزشکی ایران. نمونه زندگینامه گروهی جاری در زبان انگلیسی به شرح زیر است:

Current Biography; Who's News and Why. Wilson, ۱۹۴۰-

International Who's Who, ۱۹۳۵- London, Europe, ۱۹۳۵-

و نمونه-ای از زندگینامه-های گروهی گذشته-نگر به زبان انگلیسی:

Who Was Who in America. Chicago: Marquis. Who's Who, inc, ۱۸۹۷-۱۹۷۳. ۶ vols.

از نظر مکانی زندگی‌نامه‌ها به جهانی، منطقه‌ای، ملی و محلی تقسیم می‌شوند.

از نظر تنظیم زندگی‌نامه‌های گروهی را به صورت‌های گوناگون می‌توان تنظیم کرد که عبارتند از تنظیم الفبایی، تنظیم بر حسب اعصار، تنظیم بر حسب سنون و تنظیم بر حسب نام شهرها.

ارزیابی زندگی‌نامه‌ها

در ارزیابی زندگی‌نامه‌ها، باید نکات زیر را بررسی نمود:

- نحوه انتخاب صاحبان ترجمه: لازم است معیارها و استانداردها و روش انتخاب بطور کامل و جامع در مقدمه زندگی‌نامه تشریح شود.

- اعتبار زندگی‌نامه نویس: آیا زندگی‌نامه نویس در آن زمینه خاص موضوعی صلاحیت و تجربه کافی را دارد؟ فرایند گردآوری اطلاعات به چه صورت بوده است؟ معاصر بودن زندگی‌نامه نویس و صاحبان ترجمه می‌تواند یکی از ملاک‌های قضاوت صحیح در مورد صاحبان ترجمه باشد.

- اعتبار ناشر

- طول مقالات

- تاریخ نشر

-ضبط اعلام و تاریخ های تولد و وفات

-تنظیم زندگینامه

به غیر از زندگینامه-های فردی و دسته-جمعی، دیگر منابعی که در پاسخگویی سوالاتی که با شرح حال افراد سروکار دارد، عبارتند از: دایره-المعارف-ها، نمایه-های روزنامه-ها و ادواریها و فهرست مقالات، آلمانک-ها، فرهنگ-ها، راهنماها و نمایه-های شرح حال-ها.

فصل ششم: منابع جغرافیایی

منابع جغرافیایی به دلیل ویژگیهای خاص (دارای تصاویر و نقشه، نیاز به فضای بیشتری برای سازماندهی و نگهداری، اطلاعات عمیق در مورد سوالات جغرافیایی) درمیان منابع، مقوله جداگانه-ای را به خود اختصاص داده-اند. قسمت عمده منابع جغرافیایی در بخش مرجع، متون جغرافیایی هستند. از نظر قدمت تاریخی، چینی-ها را باید واضح جغرافیا دانست اما تحقیق منظم به دست یونانیان صورت گرفت. نخستین عالم جغرافیا اراتستن است. بعد از آن استرابون رومی بود و سپس بطليموس با کتاب خود به نام جغرافیای بطليموس جغرافیای یونانی را به اوج خود رساند.

علم جغرافیا پیشرفت اولیه خود را مدیون علم ریاضی و هیئت بوده است. سفر حج سالانه خانه خدا، تعیین قبله برای خواندن نماز، حس کنجکاوی و نیاز به اطلاعات از شرایط اقلیمی و انسانی کشورهای مجاور برای خلفا از عواملی بود که مسلمانان را واداشت به جغرافیا توجه زیادی داشته باشند. کتاب بطليموس سنگ شالوده

علم جغرافیا در میان مسلمانان بوده است. در زمینه جغرافی، نخستین کتاب هندی که دانشمندان مسلمان از آن استفاده کردند، سدهانتا نام دارد که به فرمان منصور خلیفه عباسی از سانسکریت به عربی ترجمه شد. نخستین دانشمند ایرانی که تالیف او به دست مسلمانان افتاد بن شهریار بود. کتاب بن شهریار درباره تحقیق طول و عرض جغرافیایی یک محل بخصوص بحث مفصلی داشت. کتاب سلیمان تاجر به نام اخبار الصین و الهند درباره سفرهای وی تا سواحل هند و چین بود. کتاب-های الکون فی ربع المعمور، فی العباد مسافات اقلیم و رساله فی المد و جزر از ابویوسف یعقوب ابن اسحق الکندی معروف به فیلسوف عرب از شخصیت-های بزرگ دوران مامون خلیفه عباسی است.

از منابع جغرافیایی مشهور می-توان از موارد زیر نام برد:

-کتاب البلدان یعقوبی (پدر علم جغرافیا در میان مسلمانان) از مأخذ معتبر جغرافیایی به زبان عربی است.

-المسالک فی معرفه الممالک از جیهانی وزیر اسماعیل سامانی است. این کتاب مخصوصاً درباره هند و سند، شهرهای مسکونی و چگونگی آب و هوای آن دیار و کیفیت مردم و عقاید دینی برهمنان و بوداییها اطلاعات با ارزشی دارد.

-دایره المعارف بزرگ ابن رسته به نام الاعلاق النفسیه که فقط جز هفتم آن باقی مانده است.

-سفرنامه ابن فضلان قدیمی-ترین شرح قابل اعتماد راجع به روسیه است.

- حدود العالم من المشرق الى المغرب نخستین کتاب فارسی در علم جغرافیا است که مولف آن ناشناخته است و به نام امیر ابوالحارث محمد بن احمد فریغونی اهدا شده است.

- مهمترین جغرافیادان و مورخ طبیعی سده چهارم ابوالحسن علی بن حسین مسعودی است که کتاب مروج الذهب فی معادن الجواهر از وی بر جای مانده است.

- سفرنامه ناصر خسرو، فیلسوف اسماعیلی و شاعر بزرگ ایرانی اطلاعات فراوانی درباره جغرافیای خاورمیانه دارد.

- برجسته‌ترین و معروفترین چهره در علم جغرافی در سده ششم ابوعبدالله ادریسی است. کتاب نزه لمشتاق فی اختراق الافاق که به کتاب الروجاری شهرت دارد از اوست. ادریسی موفق شد که اطلاعات زیادی از زایران، تجار و مسافرانی که از آن بندر می‌گذشتند درباره نقاط مختلف عالم فراهم آورد.

- در سده هفتم آثار جغرافیایی متعددی تالیف شد که بهترین آنها فرهنگ جغرافیایی معجم البلدان تالیف یاقوت حموی است. این نخستین کتاب مرجع جغرافیایی است که در جهان اسلام تالیف گردید. در معجم البلدان که به ترتیب الفبا مرتب شده، پس از آوردن شرح و تفصیل درباره شهر و ایالت به ذکر تاریخ آن شهر یا ناحیه می‌پردازد.

- ابن بطوطه در سال ۷۰۳ هجری به دنیا آمد و در سال ۷۲۵ سفر خود را که بیست و نه سال طول کشید، آغاز کرد. سفرنامه وی مشحون از اطلاعات موثقی است که وی در نقاط مختلف جهان دیده است. وی سیاحتنامه معروف خود را به نام تحفه النظار در سال ۷۵۶ هجری قمری تالیف کرد.

-نزهه القلوب حمدالله مستوفی شاعر، مورخ و جغرافیانویس ایرانی، از آثار جغرافیایی سده هشتم می-باشد.

انواع مراجع جغرافیایی

نقشه-ها

نقشه عبارت است از نشان دادن یک قسمت یا تمام سطح زمین یا یکی از اجرام سماوی بر سطح مسطح به قسمی که هر نقطه در رسم مطابق با موضع جغرافیایی یا سماوی باشد. در ایران علاوه بر بخش-های دولتی، چند سازمان در بخش خصوصی به تهیه و انتشار نقشه-های جغرافیایی اشتغال دارند. موسسه کارتوگرافی سحاب و موسسه گیتا شناسی از این جمله-اند.

اطلس-ها

اطلس مجموعه-ای از نقشه-ها هستند که همراه با پاره-ای اطلاعات و نمایه-های لازم در یک یا چند مجلد صحافی شده-اند. اطلس-ها امروزه فقط به علم جغرافیا اختصاص ندارند و در سایر رشته-های علوم نیز ممکن است اطلس تهیه شود مانند اطلس بدن انسان. در ارزیابی اطلس-ها باید به نکات زیر توجه داشت:

-عموماً اطلس-ها دارای اطلاعات جنبی، جدول-های آماری و فهرستی از پرچم-های کشورها و عکس-هایی از مناطق مختلف هستند.

-میزان جا و فضایی که در یک اطلس به مناطق جغرافیایی داده می-شود، از اهمیت خاصی برخوردار است.

-رنگ آمیزی نقشه-ها در اطلس بسیار مهم است.

-نشان دادن برجستگیها و فرورفتگیها در یک نقشه بسیار مهم است.

-بالاخره نکته مهم در بازیابی اطلاعات در یک اطلس است. نمایه اطلس به ما کمک می-کند تا به سهولت منطقه یا مکان مورد نظر را پیدا کنیم. کلیه اسامی به صورت الفبایی در آخر اطلس آمده است.

انواع اطلس-ها

از نظر شمول:

اطلس-ها از نظر شمول به دو گروه اطلس-های عمومی و اختصاصی تقسیم می-شوند. از اطلس-های عمومی می-توان به موارد زیر اشاره کرد:

-نخستین کتاب جغرافیایی چاپی ایران جغرافیای جهان نما و اطلس جدید است که در عهد صدرات امیرکبیر تهیه و تدوین شد.

-از اطلس های جهانی به زبان فارسی می-توان اطلس معاصر گیتاشناسی را نام برد که در سال ۱۳۷۰ شمسی انتشار یافت.

-اطلس جهانی تایمز

-اطلس جهانی نیویورک تایمز که در واقع خلاصه اطلس جهانی تایمز است که کارتوگرافی هر دو اطلس توسط جان بارتولومر انجام شده است.

اطلس-های اختصاصی مجموعه-ای از نقشه-هایی است که به موضوع یا عنوان خاصی اختصاص دارد. از اطلس-های اختصاصی می-توان به موارد زیر اشاره نمود:

-اطلس تاریخ اسلامی نوشته هاری هازارد ترجمه محمود عرفان

-اطلس اسلامی جدیدترین و جامع-ترین اطلس اسلامی تالیف برائیس است که در سال ۱۹۸۰ توسط انتشاراتی بریل هلند چاپ شده است

-اطلس تاریخی جهان: دوران باستان؛ اطلس تاریخی جهان: قرون وسطی؛ اطلس تاریخی جهان: دوره معاصرو اطلس تاریخی آفریقا به قلم کالین مک ایودی ترجمه آقای فریدون فاطمی که با عنوان مجموعه پنگوئن انتشار یافته است.

-اطلس ابرها تالیف شفیع جوادی به رده بندی ابرها اختصاص دارد.

-اطلس منابع آب ایران زیر نظر معاونت بهره برداری و مدیریت منابع آب وزارت نیرو

-اطلس اقیانوس شناسی تایمز در زبان انگلیسی

-اطلس خلاصه تاریخ جهان تایمز در زبان انگلیسی

-اطلس تاریخی تالیف ویلیام شفرد که بر اساس گاهشماری وقایع و حوادث تاریخی از سال ۱۴۵۰ پیش از میلاد مسیح تا سال ۱۹۶۴ میلادی تنظیم شده است و اطلس تاریخی جهان رند مک نالی که مانند شفرد از روزگاران خیلی قدیم تا کنون حوادث جهان را گردآوری کرده است.

از نظر دامنه:

اطلس-ها از نظر دامنه به سه گروه اطلس-های جهانی، ملی و محلی تقسیم می-شوند.

اطلس-های جهانی می-کوشند تا نقشه و اطلاعات درباره همه کشورها و مناطق کره زمین ارائه نمایند. مانند اطلس معاصر گیتاشناسی، اطلس جهانی تایمز و اطلس جهانی نیویورک تایمز. نشریه نشنال جئوگرافیک یک اطلس جهانی منتشر کرده است که از اعتبار زیادی برخوردار است و برای عموم، به خصوص کودکان، جذاب است.

اطلس-های ملی حاوی اطلاعات طبیعی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی درباره یک کشور به خصوص است. در هر کشوری، عموماً یک سازمان یا موسسه مسئول تهیه نقشه-هایی از تمام نقاط کشور است. در ایران سازمان نقشه برداری کشور مجموعه کاملی از نقشه-های ایران تهیه کرده است. چند اطلس ملی نیز توسط موسسه جغرافیایی و کارتوگرافی سحاب و موسسه لیتوگرافی و کارتوگرافی گیتاشناسی منتشر شده است.

اطلس-های محلی به یک شهر اختصاص دارد. مانند اطلس کامل شهر تهران که توسط موسسه گیتاشناسی منتشر شده است.

فرهنگ-های جغرافیایی

در این جا واژه فرهنگ به معنای اخص آن یعنی واژه نامه به کار گرفته شده است. نخستین فرهنگ جغرافیایی به زبان فارسی در سال ۱۳۳۸ باعنوان فرهنگ اصطلاحات جغرافیایی توسط احمد آرام، صفی اصفیا، حسین گل گلاب، غلامحسین مصاحب، و مصطفی مقربی منتشر گردید. در مقدمه کتاب چنین آمده است: در این رساله، اصلاً اهم اصطلاحات جغرافیایی مطمع نظر بوده، ولی بعضی اصطلاحات زمین شناسی که خاصه در جغرافیای طبیعی مورد حاجت است نیز به مناسبت در آن گنجانیده شده است. نمونه دیگر، فرهنگ بزرگ گیتاشناسی است که به همت عباس جعفری در سال ۱۳۶۶ منتشر شده است.

کتابشناسی-ها و مقاله نامه ها

نخستین فهرست مقالات تخصصی جغرافی با عنوان فهرست مقالات جغرافیایی توسط محمد حسن گنجی در دانشکده ادبیات دانشگاه تهران در سال ۱۳۴۱ منتشر شد. کتابشناسی جغرافیا توسط خانم صدیقه سلطانی در مرکز اسناد و مدارک علمی در سال ۱۳۶۴ منتشر شد. سایر کتابشناسی-های منتشر شده عبارتند از:

-کتابشناسی گیلان توسط علی آقا بخشی در سال ۱۳۶۰ انتشارات مرکز مطالعات و هماهنگی فرهنگی

-کتابشناسی اصفهان توسط ناصر پاکدامن و عبدالحسین آذرنگ در سال ۱۳۵۴ توسط دفتر مطالعات و برنامه-ریزی فرهنگی وزارت فرهنگ و هنر

-کتابنامه خلیج فارس از اسماعیل رایین انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی

جاینامه-های جغرافیایی

نمایه هر اطلس در حکم یک جاینامه جغرافیایی است که سیاهه و صورتی از اسامی، همراه با اطلاعاتی هر چند مختصر است. جاینامه جغرافیایی حاوی اطلاعات زیادتری است ولی عموماً فاقد نقشه است. جاینامه-ها ممکن است جهانی، ملی یا منطقه-ای باشند. به عنوان مثال می-توان از موارد زیر نام برد:

-دایره-المعارف جغرافیایی جهان تألیف جعفر جاویدفر انتشارات سحاب در سال ۱۳۵۵

-جهان معاصر: شامل اطلاعات جغرافیایی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی کلیه کشورهای جهان، تالیف

گروهی از دانشمندان شوروی ترجمه غلامحسین متین انتشارات جاویدان در سال ۱۳۶۱

-کشورهای جهان از آرژانتین تا یونان از عبدالحسین سعیدیان انتشارات علم و زندگی در سال ۱۳۶۵

-فرهنگ نوین جغرافیایی وبستر و جاینامه جهانی کلمبیا لیپین کات در زبان انگلیسی

-در زبان فارسی جاینامه-ای که اطلاعات نسبتاً کاملی درباره کشورهای جهانی داشته باشد، "گیتاشناسی

کشورها: جغرافیای طبیعی، سیاسی، اقتصادی و تاریخی" است که محمود محجوب و فرامرز یآوری آن را تهیه

و تدوین کرده-اند و در سال ۱۳۶۲ از طرف گیتاشناسی در تهران در ۴۸۴ صفحه منتشر گردید.

-فرهنگ جغرافیایی آبادیهای کشور توسط وزارت دفاع ملی ایران در تهران و در سال ۱۳۶۱ منتشر

گردید. این اثر در چندین جلد و هر جلد به یک شهر یا منطقه اختصاص داده شده است.

راهنماها

راهنماهای مسافرتی عموماً برای استفاده مسافران تهیه و تدوین شده-اند. از چه نقاطی دیدن یا خرید کنند، با

چه وسایلی مسافرت کنند، در کجا می-توانند هتل ارزان قیمتی پیدا کنند و امثال این سوال-ها را می-توان به

کمک این کتاب-ها پاسخ داد. در زبان فارسی می-توان چند نمونه راهنما را به شرح زیر معرفی کرد:

-فهرست بناهای تاریخی و اماکن باستانی ایران. تهران: سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران، ۱۳۴۵
این کتاب بر اساس نام استان-ها و فرمانداریهای کل کشور تنظیم شده است و ذیل هر استان نام شهرهای آن استان به صورت الفبایی آمده است.

-کتاب سبز، ۱۳۵۹- گردآورنده ایران سبز، ۱۳۵۹ این کتاب راهنمای شهر شیراز است.

-نیازمندیها، ۱۳۶۰- گردآورنده سازمان زرد، ۱۳۶۰ این کتاب راهنمای شهر تهران است.

ارزیابی منابع مرجع

در ارزیابی منابع مرجع ، باید نکات زیر را بررسی نمود:

-ناشر. تهیه و انتشار نقشه و اطلس دقت، مهارت و صرف هزینه زیادی نیاز دارد، و هر ناشری قادر نخواهد بود که اقدام به تهیه و انتشار نقشه و اطلس نماید.

-اعتبار کارتوگراف و تهیه کننده نقشه.

-دامنه و میزان اطلاعات. میزان اطلاعات و حدود دامنه منابع جغرافیایی از اهمیت ویژه-ای برخوردار است.

-روزآمد بودن. در مورد نقشه-ها و جاینامه-ها عامل روزآمد بودن بسیار مهم است.

-مقیاس. هر چه مقیاس نقشه-ای بزرگتر باشد، میزان اطلاعات مندرج در آن نقشه بیشتر خواهد بود.

-شکل ظاهری.

-نمایه-ها. در اطلسها و منابع جغرافیایی نمایه-ها، نقش مهمی در بازیابی اطلاعات دارند.

فصل هفتم: منابع مرجع فوری

یافتن پاسخهای سوالات به اصطلاح فوری و اطلاعات آماری روزآمد نیاز به منابعی خاص دارد که آنها را به اصطلاح منابع فوری نامیده-اند.

۱-سالنامه-ها و سالنها

سالنامه کتابی است که به طور مرتب و سالانه منتشر می-گردد و تلخیص و خلاصه-ای است از اطلاعات، رویدادها و آمار آن سال. این اطلاعات و آمار ممکن است به یک کشور خاص اختصاص داشته باشد، یا کشورها، اشخاص و موضوعهای مختلف را در برگیرد. تفاوت عمده سالنامه-ها و سالنها در این است که سالنها حاوی اطلاعات و آمار درباره کشورها، اشخاص و موضوعهای مختلف هستند، لیکن از نظر زمانی

خود را به یک سال معین محدود نمی-کنند و گاه پیش می-آید که در سالنمایی اطلاعات گذشته نگر نیز آورده می-شود. از انواع سالنامه-ها می-توان به موارد زیر اشاره کرد:

- سالنامه پارس، موسس و مدیر امیر جاهد (تهران)، از سال ۱۳۰۴ تا سال ۱۳۳۲ مجموعاً ۲۹ جلد.

- تقویم معارف، موسس و مدیر محمد علی تربیت (تبریز) از سال ۱۳۰۵ تا سال ۱۳۰۷ (سه جلد)

- سالنامه ایران نو (تهران)، ۱۳۳۲

- در ایران روزنامه-های کیهان و اطلاعات، از سال ۱۳۴۱ شمسی، اقدام به انتشار سالنامه کردند. این سالنامه-ها علاوه بر اطلاعاتی در مورد وقایع سال، بر اساس ماه-های سال شمسی، حاوی تعدادی مقاله تحقیقی و آماری در زمینه-های مختلف علمی و فرهنگی بودند. انتشار کتاب سال کیهان در سال ۱۳۵۵ متوقف شد و از سال ۱۳۶۴ مجدداً آغاز گردید. در این سالنامه رویدادهای سیاسی و حوادث مهم ایران و جهان، رویدادهای مهم ورزش، تازه-های دانش و هنر، همراه با کارنامه موسسات، ادارات و کارخانه-های ایران درج شده است. متأسفانه انتشار این سالنامه دوام نیاورد.

انواع سالنامه-ها

- از نظر دامنه. به دو گروه عمومی و اختصاصی تقسیم می-شوند. سالنامه-های عمومی حاوی اطلاعات و آمار درباره همه موضوعات هستند. مانند کتاب سال کیهان یا اطلاعات سالانه یا سالنامه دایره-المعارف بریتانیکا. در زبان انگلیسی چند سالنامه و سالنمای عمومی و معتبر وجود دارد. از آن جمله است سالنمای دنیا و کتاب

داده-ها که بیشتر آمریکایی است؛ سالنمای ویتکر بیشتر بر بریتانیا و کشورهای مشترک المنافع تاکید دارد؛ سالنمای ریدرز دایجست شامل وقایع مهم در آمریکا و سایر کشورهای جهان که زیر عناوین خاص و ویژه-ای گردآوری شده-اند.

سالنامه-های اختصاصی به یک موضوع خاص می-پردازند. سالنامه آماری یونسکو که عمدتاً به مسایل فرهنگی اختصاص دارد یک سالنامه اختصاصی ارزنده می-باشد. این سالنامه حاوی آمار و ارقام در زمینه-های آموزش و پرورش، کتابخانه-ها، تولید کتاب، فیلم و سینما، علوم تکنولوژی و .. می-باشد.

-از نظر جغرافیایی. به سالنامه-های جهانی، منطقه-ای یا ملی تقسیم می-شوند. سالنمای دنیا، سالنمای ویتکر یا سالنامه دایره-المعارف بریتانیکا نمونه سالنامه-ها و سالنامه‌های جهانی هستند. سالنامه یا سالنمای ملی به یک کشور خاص اختصاص دارد. مانند کتاب سال کیهان، اطلاعات سالانه و سالنامه ایران. سالنامه ایران، از سالنامه-های معتبر در ارتباط با ایران است که به زبان انگلیسی منتشر می-شود. گزارش فرهنگی ایران به صورت سالانه منتشر می-شود و یک سالنامه اختصاصی- ملی است.

دستورنامه-ها و راهنماها

از دستورنامه-ها و راهنماها برای دستیابی به پاسخ پرسشهای فوری استفاده می-شود. مثلاً نشانی فلان مجله یا روزنامه کجاست؟ حق اشتراک آن چقدر است؟ نشانی و تلفن فلان پزشک یا بیمارستان را می-خواهم؟ و امثال آن. دستورنامه-ها و راهنماها، عمدتاً اختصاصی هستند و به یک رشته از دانش بشری، شهر یا کشور خاصی اختصاص دارند. هنر آشپزی رزا منتظمی، فن تعمیر یخچال، کولر، آبسردکن از مهدی ثابتی راد نمونه دستورنامه-های عملی هستند.

در ارزیابی دستورنامه-ها به چند نکته باید توجه داشت. اول اینکه چون این نوع کتاب-ها بیشتر جنبه علمی دارند، ضروری است که مولف اثر، خود در آن زمینه صاحب دانش و تجربه خوبی باشد. دوم لازم است مطالب به وضوح و روشنی نوشته شده باشد و سوم لازم است این کتاب-ها دارای نمایه-ای جامع و مفصل، همراه با ارجاعات باشند و در آخر در صورت لزوم باید با تصاویر و نقشه های فنی همراه باشند.

از جمله راهنماهایی که در زبان فارسی تهیه و به طور مرتب منتشر گردیده، می توان از راهنمای مجله-های ایران نام برد که توسط خانم پوری سلطانی تهیه شده است. راهنمای نظام پزشکی ایران که حاوی اسامی و نشانی اعضای نظام پزشکی است نیز از راهنماها در زبان فارسی می-باشد. در زبان انگلیسی راهنمای بین المللی نشریات ادواری اولریخ صورت و سیاهه-ای است از مشخصات نشریات ادواری سراسر دنیا که توسط شرکت انتشاراتی باوکر منتشر می-شود.

گاهنامه

گاهنامه-ها سیاهه-ای هستند از وقایع و رویدادهای تاریخی که به ترتیب تاریخ آن رویدادها مرتب و تنظیم شده-اند. این نوع منابع پاسخگوی سوالاتی هستند که چند و چون اتفاقی را می-پرسد. از کتاب-های کهن که به موضوع گاهشماری عنایت داشته می-توان از آثار الباقیه ابوریحان بیرونی نام برد که از گاهشماری و ایام شادمانی و روزهای غمناک ملل و شناخت اوقات روزه اهل کتاب و برخی از مذاهب دیگر، و روزهای تاریخی گفتگو می-کند و اثری بی نظیر است.

گاهنامه را می-توان از نظرگاه-های گوناگون تقسیم-بندی کرد:

از نظر محدوده جغرافیایی. به گاهنامه‌های جهانی، منطقه‌ای و ملی تقسیم‌بندی می‌شود. رویدادنگاری تاریخ جهان (سیاسی و نظامی، شهرها، مذهب و معارف، اکتشافات و اختراعات و هنرها)، از کالین مک ایودی ترجمه حسن افشار که در سال ۱۳۷۰ توسط نشر مرکز منتشر گردید از گاهنامه‌های جهانی است.

در دهه ۱۳۳۰، در ایران، حبیب الله شاملویی برنامه‌ای را در رادیو ایران اجرا می‌کرد با عنوان تقویم تاریخ. شاملویی مطالب این برنامه را گردآوری و تنظیم کرد و به صورت کتابی با عنوان تقویم تاریخ منتشر کرد. این کتاب در واقع یک گاهنامه جهانی و عمومی محسوب می‌شود. زیرا وقایع مهم همه کشورها و ملل را در بر می‌گیرد.

در سال ۱۳۴۵، مرحوم دکتر بهاء الدین بازارگاد کتاب کرنولوژی تاریخ ایران را منتشر کرد که در واقع نخستین گاهنامه تاریخ ایران است که به فارسی تدوین و منتشر گردیده است. این کتاب حاوی رویدادها و وقایع تاریخ ایران است از سده ششم پیش از میلاد مسیح تا دهه ۱۳۴۰ شمسی.

اسکندر محجوب کتاب تقویم تاریخ را که یک گاهنامه جهانی و عمومی است را در سال ۱۳۴۶ منتشر کرد.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، انتشارات سروش، تقویم تاریخ انقلاب اسلامی ایران را در سال ۱۳۶۹ منتشر کرد. این کتاب حاوی خبرها و رویدادهای روزانه به صورت محرمانه و غیرمحرمانه، از مرداد ۱۳۵۶ تا فروردین ۱۳۵۸ است و وقایع و رویدادهای انقلاب اسلامی در ایران اختصاص دارد. روزشمار تاریخ ایران، از مشروطه تا انقلاب اسلامی از باقر عاقلی نشر گفتار در سال ۱۳۶۹ منتشر شد که روزشماری است از وقایعی که از ۱۴ مرداد ۱۲۸۵ تا ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ در ایران رخ داده است.

- Bibliography\
- Catalog\
- Forthcoming Books\
- Weekly Records\
- Cumulative Book Index\
- New Book of Knowledge\
- Britannica Junior Encyclopedia\
- Golden Books Encyclopedia\

-٣

] – Concordance\ [٤

